

Anders Schiöler
Stockholm

Barnpsykologiska utredningar – hur bedömer man mentaliseringsförmågan?

Mentalisering kan ses som en utvecklingslinje i flera steg. För att mentaliseringsfunktionen ska utvecklas optimalt krävs det att det finns någon där som mentaliserar. Mentaliseringsutvecklingen är en interpersonell process som sker i anknytningsrelationen mellan barnet och anknytningspersonen. Svårigheter i samspelet går nog ofta att härleda från mentaliseringsbrister hos någon eller hos båda i relationen. När vi bedömer mentaliseringsförmåga hos riktigt små barn är det oftast föräldrarnas förmåga vi är intresserad av. Detta är en avgörande förutsättning för hur den framtida mentaliseringsförmågan ska utvecklas hos barnet.

Sampelsbedömningar av späda och små barn och deras föräldrar, såsom Marschak Interaction Method (MIM) med scoringskalan Emotional Interaction Style-Assessment (Elinder, 2008), Marte Meo-filmer (Hedenbro & Wirtberg, 2000) och Triadfilming (Fivaz-Depeursinge, m.fl., 1996), ger därför möjlighet att studera föräldrarnas mentaliseringsförmåga. Utifrån hur föräldern kan möta barnet på ett intuitivt lyhört sett, tona in, spegla och reglera barnets affekter, kan man bilda sig hypoteser om föräldrarnas förmåga till implicit mentalisering. I det som föräldern säger till eller om

barnet kan också föräldrarnas explicita mentaliserande skönjas. Sampelsbedömningarna ger dock inte något direkt mått på mentaliseringsförmågan, även om de alltså ger mycket information om den.

Ett sätt att bedöma mentalisering och få ett mått på den är med den så kallade RF-skalan (Reflective-functioning Scale, se Rydén & Wallroth, 2008). Denna används i samband med att en anknytningsintervju, AAI (Adult Attachment Interview se Broberg m.fl., 2008) görs. Med hjälp av skalan bedöms olika aspekter av förmågan att mentalisera i testpersonens intervjuvar:

- Att vara medveten om mentala tillståndets natur.
- Att ha en uttalad önskan att identifiera de mentala tillstånd som finns bakom beteenden.
- Att känna igen utvecklingsaspekten av mentala tillstånd.
- Att vara medveten om mentala tillstånd i relation till intervjuaren.

AAI-intervjun används för bedömning av vuxna och äldre ungdomar. För barn har en CAI (Child Attachment Interview; Target, Fonagy & Shmuli-Goetz, 2003) utvecklats. Både CAI och andra test för barn handlar om här och nu, om barnets aktuella anknytningsrelationer, medan AAI handlar om den vuxnes anknytningsrelationer och händelser under barndomen. I CAI definieras RF som "Reflecting on attachment experiences". Vid bedömningen med RF-skalan kodas barnets svar från 1-9, där 1 = använder inga psykologiska förklaringar och 9 = utförliga psykologiska redogörelser av relationella erfarenheter.

Theory of mind och mentaliseringsförmåga

Ett mycket närliggande begrepp till mentalisering är theory of mind. Ofta används dessa begrepp som synonymer till varandra. Mentaliseringsbegreppet har utvecklats inom psykoanalys och framför allt anknytningsteori. Även om begreppet är utbytbar mot theory of mind när man talar om vad det handlar om för förmågor, så finns det ett interpersonellt utvecklingsperspektiv kopplat till mentaliseringsbegreppet som saknas i forskningen om theory of mind. Forskningen om mentalisering har i mycket stor utsträckning handlat om hur kvaliteten i anknytningsrelationen har en avgörande betydelse för hur mentaliseringsförmågan utvecklas. Theory of mind-begreppet har framför allt använts vid forskning kring autism. Personer med autistiska störningar beskrivs ha en allvarlig brist när det gäller theory of mind. I forskningen om theory of mind och autism beskrivs ofta theory of mind som "antingen-eller" – har man tillräckligt god förmåga eller har man en autistisk störning? Då man emellertid sett att många personer med autismspektrumstörning ändå klarar flera test för theory of mind beskrivs numera den autistiska

störningen som en störning inom ett spektrum hos individer med låg, om än inte total avsaknad av, theory of mind. Det har utvecklats många olika test för olika aspekter av theory of mind som alltså också kan sägas mäta olika aspekter av mentalisering. Dessa test mäter vanligen olika kognitiva aspekter av theory of mind/mentalisering såsom så kallade false belief-test (Baron-Cohen, Leslie & Frith, 1985, refererat i Rydén & Wallroth, 2008), test för förståelse av vissa typer av verbal kommunikation (Happé, 1994) eller test för förmågan att förstå icke-verbal emotionell kommunikation såsom Reading the Mind in the Eyes Test (Baron-Cohen, 2001). Jag kommer inte i detta sammanhang att göra någon genomgång av dessa theory of mind-test som utvecklats för att studera kognitiva brister hos personer med autism. Dock vill jag nämna ADOS som är ett instrument som ofta används när det gäller att bedöma autism. ADOS är en form av samspeletsbedömning. I de inledningsvis nämnda samspeletsbedömningarna studeras båda parternas, barnets och föräldrarnas, bidrag till kommunikationen, men med extra fokus på föräldrarnas och dennes mentaliseringsförmåga. I ADOS samspelar en testperson och en testledare. Fokus för bedömningen är riktat på testpersonens bidrag till interaktionen. Testledaren använder inte primärt sin mentaliserande funktion för att underlätta och bygga relation utan mer för att observera när samspelen inte fungerar på grund av brister i testpersonens mentaliseringsförmåga. ADOS-bedömningar görs ju även med barn som ännu inte nått åldern då de har förutsättningar för att kunna mentalisera. För mindre barn bedöms då förelöpare till mentaliseringen, såsom förmåga till delad uppmärksamhet, förmåga till låtsaslek och ömsesidighet i leken.

Medan theory of mind-begreppet främst använts för att beskriva autistiska personers svårigheter, så har mentaliseringsbrister beskrivits som något som kan iakttas vid ett stort antal psykiatriska störningar eller tillstånd (Sharp & Venta, 2012). Det som utmärker mentaliseringsbristen vid autistiska tillstånd är att förmågan är kraftigt reducerad även under mer gynnsamma interpersonella förhållanden med låg grad av stress. Vid annan psykopatologi kan det dels handla om mentaliseringsförmågans stabilitet, hur beroende den är av stressnivån och dels kan det vara fråga om andra störningar av mentaliseringsförmågan än den "icke-mentalisering" eller "undermentalisering"

som ses vid autismspektrumstörning, t.ex. hypermentaliserings och pseudomentalisering (Sharp & Venta, 2012).

Mentaliseringsförmåga och anknytning

Mentaliseringen utvecklas som nämnts via olika steg. Till att börja med handlar det om olika förmentaliserande stadier. Vid tre till fyra års ålder har den kognitiva utvecklingen nått så långt att det finns förutsättningar för att förstå att man kan ha felaktiga föreställningar och att detta beror på vilka förutsättningar man utgår ifrån. Mentaliseringsförmågan utvecklas sedan ytterligare med den kognitiva utvecklingen. Med en ökad minneskapacitet vidgas den metakognitiva förmågan. Mentalisering är en förmåga som bäst utvecklas vid en trygg anknytning och därför kan olika former av

En trygg anknytning är en förutsättning för optimal utveckling av mentaliseringsförmågan...

anknytningsbedömning indirekt vara ett sätt att bedöma mentaliseringsförmågan.

Däremot är mentaliseringsförmåga inte synonymt med anknytning. Ett barn med autism kan ha en trygg anknytning, åtminstone det trygga anknytningsbete-

ende som under gynnsamma relationella förhållanden utvecklas under spädbarns- och småbarnsåren. Däremot kan en person med autismspektrumstörning, på grund av att kognitiva förutsättningar för att utveckla mentaliseringsförmåga saknas, inte utveckla anknytningen till vad Bowlby kallade för mållkorrigerat partnerskap, där upplevelsen av trygghet i stor utsträckning internaliserats i barnets arbetsmodeller och beroendet av fysisk närhet till anknytningspersonen därför minskat (Broberg m.fl., 2006). Inte heller för äldre barn som inte har någon autismspektrumstörning, eller för ungdomar och vuxna är mentaliseringsförmågan en direkt avspeglning av anknytningen. En trygg anknytning är en förutsättning för optimal utveckling av mentaliseringsförmågan, men när barnet känner sig tryggt inaktiveras anknytningssystemet och det finns inte behov av mentalisering. När barnet är ångestfyllt och anknytningssystemet går på högvarv så minskar också mentaliseringen. Om det

är fara å färde, kan handling vara mer adekvat än reflektion. Även starkt positiva känslor stänger av mentaliseringsförmågan. Att bedöma mentalisering blir ur detta perspektiv ett undersökande av förmågan att mentalisera när det finns behov av det, alltså när mentaliseringsförmågan behövs för att bedöma den interpersonella situationen – ”hur kan jag förstå det som pågår i mig och mellan mig och de/den andra för att bidra till att det blir så tryggt som möjligt?”

Bedömning av anknytningen

De flesta anknytningsbedömningar försöker på något sätt skapa en situation där anknytningssystemet aktiveras. Med yngre barn skapar man en situation där barnet separeras från anknytningspersonen och observerar sedan i första hand hur barnet reagerar vid återföreningen med anknytningspersonen (t.ex. SSP – Strange Situation Procedure). Dessa beteendeobservationsmetoder används främst innan barnets mentaliserande förmåga utvecklats. De kan i princip ses som samspelebedömningar, såsom beskrivits ovan, men med fokus enbart på separation – återförening. I detta ömsesidiga samspel är ansvaret dock asymmetriskt fördelat. Det är föräldern som har det primära ansvaret för hur samspelet utvecklas och det är föräldrarnas mentaliserande förmåga som varit avgörande för hur barnets anknytning utvecklats.

När barnet är i 3–4 årsåldern börjar metoderna för anknytningsbedömning övergå från beteendeobservationsmetoder till så kallade representationsmetoder. Barnet har nu en begynnande mentaliseringsförmåga och är därför inte lika beroende av föräldrarnas förmåga. Barnet kan nu på ett annat sätt göra en kognitiv bedömning av situationen och reglera sina affektiva tillstånd. Barnets erfarenheter kodas nu i högre grad än tidigare in som symboliska representationer. Vid anknytningsbedömning försöker man nu bedöma hur barnets inre arbetsmodeller för anknytning kommer till uttryck som symboliska representationer. För detta används s.k. semiprojektiva test. Med hjälp av dockor och leksaker (yngre barn) eller bilder (äldre barn) presenteras barnet olika anknytningsteman eller separationssituationer. Barnets uppgift är att vid docklekstesten berätta hur de presenterade situationerna utvecklas och vid bildtest såsom SÅT

(Separationsångesttestet, engelska SAT – Separation Anxiety Test) svara på frågor om hur det tror att barnet på bilden känner och handlar (se Broberg m.fl., 2008). För att testledaren ska kunna koncentrera sig på samspelet med barnet och på att administrera det på ett standardiserat sätt och också för att kunna studera barnets ickeverbala beteende, videoinspelat testningen. Barnets svar transkriberas sedan och en kodning görs för att en kvantitativ bedömning ska bli möjlig. Det är lite olika kodningssystem för de olika testen och enbart SÅT kan kodas utifrån olika system. SÅT består av bilder av olika separationssituationer mellan ett barn och dess föräldrar. En del situationer är tänkta att beskriva svårare separationer som normalt väcker känslor av ledsnad, saknad eller otrygghet och andra som milda, mer hanterbara, och som normalt sett inte väcker negativa känslor. Vid SÅT-bedömningen kodas svaren utifrån vad barnet beskriver att barnet på bilden gör i samband med de presenterade separationssituationerna och vilka känslor barnet tillskrivs. Om barnet på bilden tillskrivs sårbara känslor av ledsnad, saknad, vrede, etc. samtidigt som det hanterar situationen genom konstruktiv lek eller genom att uttrycka eller visa sina känslor ges höga poäng på bilderna med svåra separationssituationer. Likaså ges höga poäng om barnet på bilden beskrivs söka stöd hos andra personer på bilden eller från andra personer utifrån, såsom kamrater eller släktingar. På bilder med milda separationssituationer ges högst poäng om barnet tillskrivs positiva känslor och då fokuserar på något annat än själva separationen och att det beskrivs hantera situationen på något lämpligt sätt. Förnekande av separationen, total tystnad, ”vet inte-svar”, positiva känslor som direkt kopplas till att barnet blir lämnat eller svar som innehåller komponenter av fiendlighet och hat gentemot föräldrarna, död eller katastrofer ger låga poäng. Försök att återknyta kontakten med föräldrarna eller förhindra separationen ger låga poäng när det gäller bilderna med milda separationssituationer. Kaplan (1987, refererad i Broberg m.fl., 2008) utvecklade dessutom ett klassifikationssystem för bedömning av anknytningens mönster. Barnet skattas ha en trygg eller balanserad anknytning när det tillskrivs barnet på bilden sårbara känslor, men ändå kan hitta på konstruktiva lösningar för det tecknade barnet. Vid klassificering till undvikande eller inaktiv anknytning tillskrivs barnet sårbara känslor men

inte förmåga att göra något konstruktivt under separationerna. Ambivalenta barn tillskrivs det tecknade barnet motsägelsefulla beteenden som att å ena sidan bete sig aggressivt mot en förälder, å andra sidan göra saker för att föräldern ska bli nöjd. Barn med desorganiserad-kontrollerande anknytning reagerar på SÅT-bilderna med att ge beskrivningar av katastrofer eller blir så ångestfyllda att de tystnar eller börjar viska. De kan också visa ett desorganiserat beteende eller desorganiserat tal (nonsensspråk).

Flera av docklekstesten har kodningssystem som liknar eller är inspirerade av Kaplans SÅT-kodning. SSAP (Story Stem Assessment Profile) är ett exempel på docklekstest som har utvecklats av forskare på Anna Freud Centre i London (Hodges m.fl., 2003). I SSAP arrangeras och presenteras, muntligt och med hjälp av dockor och annat lekmaterial så som dockskåpsattiraljer och leksaksdjur, en inledning på en berättelse för barnet. Barnet ska sedan, med hjälp av dockorna, visa och berätta vad som händer. Det är sammanlagt tretton berättelseinledningar som barnet ska skapa fortsättningar på. Varje berättelseinledning innehåller någon form av tema eller problem och har utformats för att ge berättelser som handlar om sådant som är centralt för anknytningen, såsom om ett barn förväntar sig hjälp, skydd och uppskattning från föräldrar eller föreställningar om övergrepp eller misshandel. Barnets berättelse ger också indikationer på hur barnet hanterar aggressivitet och på försvarsmanövrar såsom undvikande och förnekande. Vid bedömningen kodas barnets berättelser där de olika koderna kan delas in i kategorier som rör *engagemang eller undvikandemanövrer, tecken på desorganisering i berättelsen, aggressivitet, barnrepresentationer, föräldra-/vuxenrepresentationer och positiv anpassning*. Koderna kan också kategoriseras utifrån vad som utmärker olika anknytningens mönster. Barn, där trygga representationer överväger, framställer i berättelserna föräldrar som är medvetna om när barn är i behov av hjälp eller tröst och som svarar på barns behov av känslomässigt stöd eller omhändertagande. Med andra ord förmedlar de bilder av föräldrar som mentaliserar. Barn vars berättelser domineras av *otrygga* representationer beskriver i berättelserna föräldrar som inte ser eller är medvetna om barns behov eller känslor eller som avvisar barnets känslomässiga behov, alltså föräldrar med brister i förmågan att mentalisera avseende

sina barn. Barn som får höga poäng på koder som kategoriserats som *undvikande* försöker på olika sätt komma undan att beskriva situationer där barn är i känslomässigt behov av föräldrar. Barn vars berättelser innehåller många indikationer på *desorganiserade/kontrollerande* anknytningsmönster gör berättelser med bisarrt innehåll, där karaktärerna i berättelserna helt plötsligt kan skifta från god till ond eller tvärtom och där det ofta slutar i katastrof.

Ett annat kodningssystem som använts för docklekestest är hämtat från anknytningsintervjun och handlar om hur sammanhållen barnets berättelse är. Det finns ju också, som nämnts ovan, en anknytningsintervju för barn, CAI, som används för barn 8-12 år. I anknytningsintervjun är det sätet att tala om sina anknytningsrelationer och anknytningsrelaterade situationer som bedöms.

Anknytningsbedömning och bedömning av mentaliseringsförmågan

Hur kan då mentaliseringsbedömningen tydliggöras vid dessa bedömningar av barns anknytning? Det är uppenbart att mentaliseringsförmåga är en avgörande faktor för att ett barn ska kunna ge sammanhållna berättelser och konstruktiva lösningar på de uppgifter det ställs inför på de olika testen. Med brister i mentaliseringsförmågan kan inte barnet ”leka med verkligheten” utan använder sig av utvecklingsmässigt mer primitiva sätt att tänka och förhålla sig på. Med ett *teleologiskt tänkande* försvinner sambandet mellan känslor och handlingar. Vid *lätsläge* försvinner verklighetsdimensionen ur leken, barnets lösning av uppgiften saknar koppling till de förutsättningar som beskrivs då testet ges. Vid *psykisk ekvivalens* går det inte att fantisera på ett konstruktivt sätt kring en lösning. Fantasier kring separationer likställs med verkliga hot och barnet översvämmas av ångest. Barnet klarar inte att ge någon lösning alls, desorganiseras i beteende eller beskriver katastrofer som vid desorganiserad anknytning.

Man kan nog säga att vid bedömningar av anknytning och samspel, så är mentaliseringsförmågan en aspekt som har avgörande betydelse. När det gäller späda och små barn blir bedömningen

av barnets anknytning en indirekt bedömning av föräldrarnas mentaliseringsförmåga och vid representationstest och narrativa test så handlar det om hur barnets mentaliseringsförmåga utvecklats och kommer till uttryck i berättelser om relationer.

Bedömning av mentaliseringsförmågan vid kliniska barnpsykologiska bedömningar och utredningar

Vid kvalitativ tolkning av projektivt material som ofta används vid kliniska bedömningar av barn, såsom CAT och Ericametoden, kan RF-skalans kriterier liksom kriterierna för kodning av svar på SÅT och docklekestesten användas som utgångspunkter. Klarar barnet att skapa ett *crisis – solution narrative* (se Wennerberg, 2010) såsom tryggt anknutna barn gör, genom att ”leka med verkligheten”, mentalisera, eller slutar berättelserna i katastrof, eller förnekas eller undviks viktiga delar av det som presenteras i bilderna? Beskrivs föräldragestalter som mentaliserande föräldrar, som förstår och bemöter barns känslomässiga behov eller som frånvarande, ointresserade, avvisande eller rentav skrämmande? Byggscenerna i Ericametoden ger inte alltid samma direkta beskrivningar av relationer. Ulla Forsbeck Olsson ifrågasätter i *2000-talets barn bygger i sandlådan* bedömningen av sandlådescenernas kompositionsgrad, dels för att bedömningarna vid normeringen visade brister i reliabilitet och dels för att hon menar att kompositionsgrad i för hög utsträckning handlar om utvecklingen av en kognitiv, strukturerande förmåga och att lekens mer lustfyllda aspekter inte beaktas eller likställs med omognad. Hon förordar en metodutveckling och teoretisk uppdatering, där bedömning av mentaliseringsförmåga borde vara central. Man kan dock spekulera i om inte kompositionsgraden i sandlådan kan spegla en kognitiv förutsättning för mentaliseringsförmågan? I anknytningsintervjuerna bedöms förmågan att göra koherenta och sammanhållna berättelser om anknytningsrelaterade händelser. Bedömningen av kompositionsgrad avseende det som byggs med Ericamaterialet i sandlådan handlar om hur sammanhållen och sammanhängande scenen är. Leksekvenser eller barnets berättelse om den byggda scenen kan i kom-

bination med kompositionsgraden ge indikationer på hur långt barnet har kommit i sin förmåga att gestalta och tänka om känslor och hur dessa påverkar relationella skeenden. För ett mer kvantifierbart reliabelt mått krävs det dock naturligtvis ett omfattande utvecklingsarbete.

Referenser

- Broberg, A., Granqvist, P., Ivarsson, T. & Risholm Mothander, P. (2006). *Anknytningsteori. Betydelsen av känslomässiga relationer*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Broberg, A., Risholm Mothander, P., Granqvist, P. & Ivarsson, T. (2008). *Anknytning i praktiken. Tillämpningar av anknytningsteorin*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Elinder, A., Johansson, I., Larsson, G., Lindberg, B., Stenling, C., Williamsson, S. & Wohlert, H. (2008). *Att bedöma MLM med Emotional Interaction Style-assessment. En studie med syfte att mäta interbedömarreliabilitet och användbarhet med EIS-assessment*. Examensarbete på Psykoterapeututbildningen, Umeå universitet. Umeå: Enheten för psykoterapi
- Fivaz-Depeursinge, E., Frascarolo, F. & Corboz-Warnery, A. (1996). Assessing the triadic alliance between fathers, mothers and infants at play. In: J. McHale & P. Cowan (eds.), *Understanding how family-level dynamics affect children's development: Studies of two parent families*. San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers.
- Forsbeck Olsson, U. (2006). *2000-talets barn bygger i sandlådan: normering av Ericametoden*. Stockholm: Ericastiftelsen och Mareld.
- Happé, F. (1994). An advances test of theory of mind: Understanding of story characters' thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, an normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 24, 129-154.
- Havnesköld, L. & Risholm Mothander, P. (2009). *Utvecklingspsykologi*, 3:e upplagan. Stockholm: Liber.
- Hedenbro, M. & Wirtberg, I. (2000). *Samspelets Kraft. Marte meo – möjlighet till utveckling*. Stockholm: Liber.
- Hodges, J., Steele, M., Hillman, S., Henderson, K. & Kaniuk, J. (2003). Changes in attachment representations over the first year of adoptive placement: Narratives of maltreated children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 8(3), 351-367.
- Rydén, G. & Wallroth, P. (2008). *Mentalisering. Att leka med verkligheten*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sharp, C. & Venta, A. (2012). Mentalizing problems in children and adolescents. Opublicerat manuskript. Kommer under 2012 att ges ut som ett kapitel i N. Midgley & I. Vrouva (Red.) *Minding the child. Mentalization-based interventions with children, young people and their families*. London: Routledge.
- Target, M., Fonagy, P. & Shmuli-Goetz, Y. (2003). Attachment representations in school-age children: the development of the child attachment interview (CAI). *Journal of Child Psychotherapy*, 29, 171-186.
- Wennerberg, T. (2010). *Vi är våra relationer. Om anknytning, trauma och dissociation*. Stockholm: Natur & Kultur.

Sökord: barnpsykologisk testning och bedömning, mentalisering, anknytningsmönster, docklektest.

Keywords: child psychological assessment, mentalization, attachment patterns, story stem narratives.

Anders Schiöler är leg. psykolog, leg psykoterapeut och leg. sjukgymnast och arbetar på Ericastiftelsen i Stockholm där han bland annat varit handledare och lärare på Ericastiftelsens utbildning i Barnpsykologisk utredningsmetodik. Anders deltar också i Ericastiftelsens metodutvecklingsarbete när det gäller mentaliseringsorienterad korttidspsykoterapi för barn.

anders.schioler@ericastiftelsen.se